

GENCİNE

Klâsik Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Cilt: 2 Sayı: 3 Temmuz 2022 & Volume: 2 Issue 3 July 2021
www.gencinedergisi.net

EVLYÂ ÇELEBİ'NİN İSTANBUL'UNDA ESNAF MİZAHI

ARTISAN HUMOR IN EVLIYA CELEBI'S ISTANBUL

Beyda ALTIN*

Öz

Kırk yıllık gezi hayatında dünyanın pek çok yerini gezmiş olan Evliya Çelebi'nin bu türdeki ilk eseri olan Seyahatnamesi'nin İstanbul bölümünde onun mizah, eğlence, gülünçlükler ve anlatısındaki hoşluklar incelenmiştir. Evliya Çelebi'nin "Güzel belde, eski şehir, yüce saltanat yurdu, Makedon tahtı yani Kostantiniyye, kralların hasreti..." diyerek övgü dolu sözlerle bahsettiği, kendisinin de yıllar boyu yaşadığı ve birçok sokağını ezbere bildiği İstanbul şehri, yüzyıllar boyu ve bugün metropol niteliği taşıyan oturmuş düzenin hakim olduğu cadde ve sokakların yanı sıra oldukça farklı kültürden, milletten insanların durağı, uğrak noktası olmuştur. Bu noktada Evliya Çelebi İstanbul sokaklarında her an farklı bir kimliğe bürünmüş ve farklı kültürden olan belki hayat boyu görüşme şansını kimsenin yakalayamayacağı insanların gündelik, esnaf, atışma sohbetlerine dâhil olma fırsatını meraklılarına İstanbul ciltlerinde sunmuştur. Kültürel zenginliğin, karmaşanın ve bunun getirdiği farklı kimliklerin çatışmasının yer aldığı bir toplum ve şehir onun kaleminin mürekkebindeki renk cümbüşünde buluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, seyahat-name, İstanbul, mizah, söylem.

Abstract

In the Istanbul section, which is the first work of this genre of Evliya Çelebi, who has traveled to many parts of the world in her forty years of travel life, the humor, entertainment, ridiculousness and pleasantness in her narrative are examined. Evliya Çelebi's "Beautiful town, old city, supreme reigning land, Macedonian throne, that is, Constantinodi, the longing of kings..." The city of Istanbul, which he mentioned with words of praise and which he knew by heart many streets where he lived for years, has been a stopping point for people from quite different cultures and nationalities as well as the streets and streets dominated by the

* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, beydaaltin99@gmail.com

established order that is a metropolis for centuries and today. At this point, Evliya Çelebi has always assumed a different identity in the streets of Istanbul and has offered her enthusiasts the opportunity to be involved in the casual, artisan and bickering conversations of people from different cultures, whom no one can see and talk about for a lifetime. The clash of cultural richness, complexity and the different identities that this brings...

Keywords: Evliya Çelebi, seyahat-name, Istanbul, humour, discourse.

Evliyâ Çelebi 1611-1685 yılları arasında yaşadığı söylenen İstanbullu bir Türk'tür. Ailesi, varlıklı ve Osmanlı sarayıyla yakın bağları olan bir ailedir. Çocukluktan itibaren güngörmüş devletli çevresinde büyümüş, medresede tahsili ve sanatın değişik kollarında kendini yetiştirme imkânı bulmuştur. Öncelikle bir merakla başlayan hevesle İstanbul'un bütün yönlerini araştırır, Kanunî Sultan Süleyman'ın çok uzaklara kadar yayılmış fetihlerinin hikâyelerini ve rivayetlerini âdeta ezberleyecek kıvama gelerek ilk gezi merakı altyapısını kendi içerisinde oluşturur. Evliyâ Çelebi, İslâm bilimleri, hat, spor eğitimi yanında, Kur'an okuma ve müzik alanında da iyi eğitimler alır. Sultan IV. Murad'ın hizmetine girmeden evvel, genç bir delikanlıyken güzel sesi ile Kadir Gece'sinde Ayasofya'da "sekiz saat ezberden" okuduğu Kuran ile Sultan'ın ilgisini çeker ve bu başarısının yanında Dayısı Melek Ahmet Paşa'nın da desteğiyle sarayın kapısını aralar. ¹Her anlamda iyi bir eğitim görmeye devam eden Evliya Çelebi kısa bir zaman içerisinde saray çevresinde anılan ve sevilen bir isim olmayı başarır ve Saray'da iki yıl kalır. IV. Murad'ın meclisine katılır; zekâsı, tatlı dili ve hazırcevaplığıyla, okuduğu şarkılar ve anlattığı fıkralarla sultanların gönlünü hoş eder ve kısa bir süre içerisinde vazgeçilmez bir isim haline gelir. Gazi Murad Han, Evliya Çelebi' den "İşte def-i gam (üzüntü giderici) geldi" diye bahseder (s. 210).²

Evliya Çelebi kendi içerisinde bu yıllar boyu süren yolculuğunda yerleşik ve sabit bir hayatın kendisi için uygun bir yaşam şekli olmadığı gerçeğini kabul eder. Sonrasında eyaletleri yönetmek üzere başkent dışına gönderilen paşalarla bağlantı kurar ve onların öykü anlatıcısı, Kur'an okuyucusu, müezzini, vergi toplayıcısı ya da temsilcisi olarak hizmet etmeye başlar. Fakat onun çocukluğundan beri eğilimi farklı yerleri görmek ve yazmak olduğu için bütün bu fırsatları ve görevleri seyyahlık maksadıyla kabul etmiş görünmektedir.

Bu mesleklerin ehli kişiler o devirde elbette yetişmektedir fakat Evliya Çelebi bu yolculukta adeta sultanların, paşaların nedimlik hizmetini de üstlenir. Çünkü kendini bu nedimlik hizmetine yıllar boyu hazırlamış bir karakterdir. Tarihte, ehli olan birçok önemli ismin padişahlara yaptığı nedimlik hizmetinin yanında Evliya, sefer düzenlenen, gezilmek için gidilen birçok yerin tarihini efendilerine anlatırken onların

¹ Söz konusu çalışmada faydalanılan kaynak için bkz: Marianna Yerasimos, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü - Yorumlar ve Sistemik Dizin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

² Sadece sayfaların belirtildiği alıntılar Seyahatnamenin transkripsiyon metnine aittir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Seyit Ali Kahraman -Yücel Dağlı, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi(1. Cilt- 1 ve 2. Kitap), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

hoşuna gideceği şekilde, bozarak, ustaca bir söylem geliştirerek tüm özgünlüğü ile birlikte ortaya koyar.

Gidilen şehirlerde, gezilen görülen yerlerle birlikte o şehrin panoramasını oluşturma şekli onu oldukça farklı kılar ve eşi benzeri olmayan eseri Seyahatnamenin yol hikâyesini diğerlerinden ayıran çok fazla yönüyle farklı bir eser olmasının kapısını aralar.

Kendisine 'Dünya Gezini ve İnsanoğlunun Ahbabı' lakabını uygun görür, mesleğinin ve -belki de Dünya Edebiyatının- en uzun soluklu ve ayrıntılardan oluşan eseri Seyahatname'yi kısa başlıkları ve notlarının toplamından oluştuğu söylenen bilgileriyle yazmaya karar verir. Birçok yönüyle incelenebilecek niteliğe sahip olan Seyahatname içerisinde olayların anlatılış, aktarılış tarzı ve olayların kendileri ve faileri oldukça ilgi çekmiştir. On cilt boyunca durmadan yazan Evliya Çelebi'nin İstanbul' u anlattığı ilk cildi en çok yararlanılan ve popüler birçok baskısının yapıldığı bir eser olur.

İstanbul cildinde, Evliyâ Çelebi ilk olarak Osmanlı padişahlarının ve bazı önemli olaylarının tarihçesini, önemli siyasi olayları aktarır.

IV. Murad dönemini, İstanbul'un kuruluş efsanelerini, tılsımlarını, imaretlerini ve semtlerini dönemin klişe anlatım tekniklerinden arındırılmış şekliyle tüm gerçekliği ve doğallığıyla olduğu gibi aktarırken kendi tarzını ve dönem İstanbul'unun şehir panoramasını okuyanlarına tüm samimiyeti ile yansıtmayı da başarır.

Evliya Çelebi'nin canlı ve renkli anlatımı sayesinde günümüze kadar ulaşan Seyahatnamesi'nin ilk cildinde İstanbul'da toplumun parçası olan herkesin katıldığı oldukça uzun bir geçit töreni gerçekleşir ve bu geçit törenine katılan herkes o dönemin farklı bir gözü, farklı bir kalemi olan Evliya tarafından kaydedilir. Kendi içerisindeki renkli girdaba rağmen seyahatname metninin aktarılış şekli oldukça sıralı ve düzenlidir. Bu çalışmada, ilk cildin sahipliğini yapan İstanbul kenti ve onun sokakları; insanları, tarihi ve olaylarını üzerinde durulması gereken mizah zeminine oturarak bir tasnif yapılmış ve olaylar zemininde gülünç anekdotlar aktarılmıştır. Bu tasnife göre Evliya, esnaf gösterileri, farklı lehçe ve ağızların oluşturduğu konuşma gülünçlüğü, gayrimüslimlerin değişik halleri, giyim-kuşam bakımından farklılıklar, ayıp ve tuhaf sayılan durumlar ve veciz söyleyişler üzerinden mizah üretmiştir.

Esnaf Geçidi

Seyahatnamenin İstanbul cildinin sonunda, İstanbul'un bin yüz esnaf loncasının katıldığı uzunca bir geçit töreni gerçekleşir. Burada tüm ayrıntısı ve açıklığı ile esnaf tasvir edilir. İsimlendirmelerdeki ayrıntıların da ihmal edilmediği renkli bir geçit töreni gözler önüne serilir. "İstanbul'un dört mevleviyet yerinde ne kadar bin dükkân, ne kadar yüz bin esnaf askeri var ise esnaf alayları ile önderlerinin gömülü olduğu diyarlar ile bildirir" diye başlayan başlık içerisindeki bazı esnaf isimleri şunlardır:

Lağımçılar esnafı, amansız asesler esnafı, imansız cellatlar esnafı, hemyân kesici (yankesici) esnafı, kara hırsız esnafı, deyyuslar esnafı, ahmak pezevenkler esnafı, gidiler-müflisler esnafı (s. 474, 476-477)

Çörekçiler esnafı, börekçiler esnafı, gevrekçiler esnafı, kâhiciler esnafı, gurabiyeciler esnafı, simitçiler esnafı, lokmacılar esnafı, gözlemeciler

esnafı, uncular esnafı, un elekçileri esnafı, buğday çalkayıcı esnafı, kalburcular esnafı, elekçiler esnafı, nişastacılar esnafı, melun, uğursuz, yerilmiş esnaf yani meyhaneciler esnafı, ketenciler esnafı... (s. 492)

Görüldüğü üzere Evliya, kendince tanımlamalarda bulunarak meşrep ve davranış bakımından toplumda öne çıkan tuhaf mesleklileri de esnaflar listesine dâhil eder. Osmanlı düğün ve eğlencelerinde sıklıkla görülen esnaf geçidi Evliya'da daha doğal ve gülünç bir tabloda ele alınır. O daha çok tanımlama ve adlandırma yoluyla mizah yapmayı yeğlediği için var olan zanaat ehli arasına bozuk yollu mesleklileri de dâhil ederek gülmeceyi besler.

Evliya Çelebi ketenciler esnafını anlatırken; "Dükkân 105, neferat 208, pirleri önce Huşeng Şah'dır, pamuğu yere ekip sidik ile suladı, Hudâ'nın emriyle keten oldu. Bugün hala sidik gibi kokusu var, sonra pirleri Hadice-i Kübrâ Ana'dır." (s. 512) diyerek Keten tohumunun kokusu ve ortaya çıkış şeklini "ayıp bir hal" ile aktarır.

Esnaf geçidindeki "Bahadır çoban esnafını" anlatırken "bazılarının ellerinde kavallarını çalarak, gülererek, oynayarak, ellerinde acayip ve garip harbeler, şeştüperler, salma ve salıklar, ucu demirli toyakalar ile nice bini geçer." (s.520) diye tarif eder. Fakat bu esnafı komik unsur kılan daha çok köpeklerdeki isimlendirmedir. Eşek kadar abartılmış iri köpekler ve sürülürce her biri ayrı maharette ve gösterişte köpeklerin ustaca bir mübalağa ile anlatılmasından oluşan komedyadır. Evliya, İstanbul'u anlatırken kendini alamaz ve Ankara'ya kadar, Ankara'nın tiftik keçisi köpeklerine kadar dilini uzatır:

Nicelerinin ellerinde ikişer üçer zincirli eşek kadar samsonları var ki her biri Cezayir canavarına benzer, kiminin adı palo, kiminin adı Maçko, Alabaş, Salbaş, Toraman, Karaman, Komran, Sarhan, Avn, Zerke, Canyırta, Vardiha, Geldiha, Karabaş, Alapars, Borabaş adlı hesapsız türlü türlü heybetli köpekleri ipekli ve değerli çullar ile bu azgın köpekler geçip her birinin boğazında gümüş tokalı haltalar, gümüş çingiraklar, boğazlarında birer karış demir harbeler kirpi gibi dizilmiştir. Bazı samsonları demir zırh giydirip geçer.

Bu samsonlar koyuna giren kurda değil ejderhaya hamle edip yanar ateşe girer. Çobanlar arasında soy gözetip bir kancık köpeğini bir samsona çekmek için elli koyun baş verir. Bir samson için 500 koyun verip asil Ashâb-ı Kehf köpeği var ki gökte kartala, yerde yılan, denizde timsaha baş vurup, dalıp alıp salar. Böyle kıymetli eğitilmiş köpekler vardır. Hatta Ankara'da tiftik keçisi köpekleri var ki beşer altışar yüz kuruşa alındığını biliriz. Bu köpekler çobanların kardeşleridir. Bir yalaktan darı malağı yiyip asla tiksizmezler. Ancak ne istese o köpek o ân iş bitirir, isterse silahlı cesur ve yiğit olsun adamı atından indirir (s. 520-521).

Vasılılar yani ayıcılar esnafından bahsederken ise ayılar ve sahipleri olan yine renkli ve farklı bir kültürün parçası olan çingeneler hakkında:

"...Çingeneler ayılarını çatal zincirler ile sürükleyerek çekip ellerinde sopaları ve defleriyle geçerken kahice ayılarına,

*Kalk-a beri yâ vasıl,
Ye necisden bir fasıl,*

Seni dağda duttular,
Âdem diye oynattılar,
Kur yayını divana,
Bahçada dolap döner,

Sen de döne görsünler diye bu anlamsız boş sözlerle Alayköşkü dibinde her bir vasılcı birer türlü şakalar ederek geçerler." (s. 521) diye bahseder.

Ayıların İstanbul sokaklarında oynatılması hakkında bir tablonun ortaya çıkması durumunun yanında Evliya okuyanların zihninde oluşan tabloya bir de şiir ekleyerek cümbüşü süslü söz ile renklendirir. Evliya'nın seçtiği kelimeler ile zihinlerde oluşturduğu görsel şöleni etkilenip de bu tabloyu resmedecek olan nakkaşların da olması kaçınılmazdır.

Surnâmelerde yer alan o güzel renkli küçük resimler, Evliyâ Çelebi'nin akıcı ve kıvrak anlatışıyla sanki canlanırlar. Doğumundan 29 yıl önce Nakkaş Osman tarafından yapılan minyatürler, 27 yaşındaki Evliyâ Çelebi'nin gözüyle -muhtemelen o eser görülmeden- 56 yıl sonra kelimelerle hayat bulacaktır. Evliyâ'nın ölümünden 35 yıl sonra minyatürleşen surnâme de sanki Nakkaş Osman ile Evliyâ Çelebi'yi tekrar doğrulayacaktır.³

Kuru sarmısakçılar esnafı: "...Bunlar da başçılara ve işkembecilere yamaktır, zira baş, paça ve işkembe sarmısaksız olmazdır. Bu sarmısak gerçi kötü kokulu bir nimettir fakat çok faydalıdır. Hekimlerin sözünce çölde gezenlere sam yeli def için gayet lâzımdır. Kur'an-ı azimde "Ve fumihâ" buyurmuştur, ama bir tarihte gördüm, "İlk başta İblis cennetten (---) diyara ayak bastığında ayağının bastığı topraktan hâsil oldu. Soğan,

³ Söz konusu çalışmada faydalanılan kaynak için bkz: Nuran Tezcan, *Çağmın Sıradışı Yazarı: Evliya Çelebi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

sağ ayağının bastığı yerde hâsıl oldu." demiş ama gerçekten ikisi de latif yemektir (s. 527).

Mutfak kültürü ve yemek adlandırmalarındaki detaylandırmaların Evliya Çelebi'nin eserinde geniş bir yer tutmasının yanında yemeklerin malzemelerinden, tatlarından ve lezzetin beraberinde getirdiği etkilerden de yola çıkarak yine nüktedan bir söyleyiş de geliştirmiştir eserinde.

Kuru Sarmısakçılar Esnafından bahsederken sarımsağın keskin ve iyileştirici etkisini aktarabilmek adına "...Hekimlerin sözünce çölde gezenlere sam yeli def için gayet lazımdır." kurduğu cümlesinde samyeli rüzgârının insan üzerinde deliliğe varacak derecedeki olumsuz etkisine kadar iyi gelebileceğinden bahsetmesi adeta olayları yazıya aktarırken kalemini her an her yere ve her koşula götürüp üzerinde oynatabileceğinin en net örneklerindedir.

Şerbetçiler esnafı: "...Tiryaki şerbeti, fışfış şerbeti, imam şerbeti, tarçınlı hacı şerbeti, Üsküdar iskelesi başında karanfilli Göle(?) şerbeti meşhurdur.

Fakat Tahtakale'de Bülbül Ermeni şerbeti adamı bülbül edip hayat verir. Unkapanı'nda Arnavut Kasım şerbeti, Kasım gününde adamı kızdırıp çarmıh ipte oynatır, lezizdir, ama başından akli giderip ayakta temel komaz. İstanbul'da bir adam eğri yürüyüp sendelesen "Kasım günü şerbeti içmişe benzer" diye darb-ı mesel olmuştur. Bu şerbetçiler de "Cana safa, ruha gıda verir şerbetim canım" diye halka şerbet dağıtarak geçerler (s. 531).

Şerbetçilerden bahsettiği esnaf isimlendirmesinde ise Evliya Çelebi şerbet isimlendirmesine bağlı kalarak şerbetin vermiş olduğu esrik etkinin derecesini de okuyanların görmesini sağlamak adına tabloya bülbülü yerleştirerek bülbülün dilinden, sözlerinden ve tipolojisinden yararlanarak benzetme yapmıştır.

Arnavut Kasım şerbetinin etkisinden bahsetmek istediğinde ise kişiye şerbeti bir kasım gününde içirmiş ve serin bir sonbahar gününe rağmen bıraktığı esrik ve meczupluk etkisinin keskinliğini bu şekilde pekiştirmiştir.

Evliya Çelebi, gayrimüslim halkın lezzet satan insanları ve lezzetleri hakkında yerinde duramayan, bir sonraki hareketi tahmin edilemeyecek kadar başarılı bir cambaz gibi okuyanlarına tüm lezzetleri sunar. İpek Yolunda baharatların olduğu geniş ve uzun bir çarşıda tüm baharatları koklar, bitkilerin renk cümbüşü içerisinde bir bülbülle hasbihal eder, çölde üşüyen Kasım gününde terleyen bir meczubu yol üzerinde ziyaret eder ve en sonunda yine İstanbul'daki bir satırda uyandırır gösteri rüyasından okuyanlarını.

Paşmakçı kavaflar esnafı:

"Pabucum rüzgâr ulusu, üç yüz kırk, beş yüz elli ve bin beş yüz"⁴ diye seslenirler, kavaflarca bilinen bir hesaptır ki müşteri bu ilimden haberli değildir, ama hilâf etmeyip aldığı pabuç mestlere hesapları üzere rakam edip sattıkta "Şiresi budur, mümin karındaş. Alimallah şehidallah" diye

⁴ YKY baskısında "ölüsü" olarak alınmış kelimeyi incelenen farklı eserler ve anlam bağlamında "ulusu" olarak okumak daha doğrudur.

vardığı Kâbe'ye yemin edip her pabuç başına beş akçeye razı değil bir alay bıyığı tıraş, başı misvaklı ve gözleri sürmeli Kadızadeli taifesidir.

Pazar edip akçasını alırken hesabında müşteriye kan ağlatıp müşteri gittikten sonra "Gidiyi eyi yaktım" diye övünür insafsız bir kavimdir, ama ne çare herkes bunlara muhtaçlardır (s. 603-604).

Paşmakçılar Esnafı devamına “ Çizmeciler esnafı, iç edikçi yani tomakçılar esnafı, mestçiler esnafı, terlikçiler esnafı, kavaf eskicileri esnafı, pabuç tamircisi esnafı, kavaf dellalları esnafı...” bu esnaf koluna dair yine detaylarına inerek sıraladığı esnaf isimlendirmesinden Evliya Çelebi, birden bu esnafların tezgâhlarında misafir eder okuyucuyu ve esnafların koyu ve içten sohbetlerine hâkimiyetinden hem müşterinin ne kadar yanında hem de esnafın ne kadar içinde olduğunu gösterir.

Esnafların, müşterileri ardından yaptıkları sohbetlerin doğallığı ve bunu yapan kişilerin tipolojisinin farklılığını gözler önüne sererken yine İstanbul şehrinin sokaklarındaki insan çeşitliliğinden metropol niteliğine giden yolunu aydınlatmaktan geri kalmaz. Oldukça çeşitli insan topluluklarını barındıran Osmanlının kültürel ve sosyal oluşumu içerisinde gülmenin hem çok çeşitli hem de değişken olduğu oldukça farklı durumların olduğunu okuyanlarına gösterir.

Zira bu farklı panorama hakkında Tunca Kortantamer de “ Çeşitli milletlerden ve farklı ümmetlerden pek çok insan o kıyamet benzeri yerde toplanıp her biri aldatma fenni ve şeytanlıkla iblise ve cadı gibi dul kocakarıya ders verirler. El çabukluğunda gözden sürmeyi, kaştan rastığı alırlar. Satıcıları hile ve aldatma pazarında kargayı bülbül, merkebi düldül diye satarlar. Ceviz alan sağlamını, yumurta alan akını bulamaz. Gül suyuna su, göz ilacına kil ve toz katarlar.”⁵ sözleriyle destek verir. Böyle her sokağında farklı bir kültürün parçasının, bambaşka lezzetlerin aynı masada, bambaşka dillerin ürettiği komedyanın aynı gülümsemede ve devletin çatısı altında bulunduğu bir şehirde gülmek eylemi bir salgın gibi kolay ve hızla yayılmış ve aktarılmıştır Seyahatnamede.

Fisagores-i Tevhidî yolunda sâzendeler esnafı: İlk defa bütün sazların sesi ruhlar âleminde olan *der der ten* sesinden telif edilmiştir ki Âdem cesedine ruh girmek istemeyip [206b] durdu. Sonunda Rabbi tarafından *der der ten* sesi gelince ruh kendinden geçip hazzının sevincinden Âdem'in cesedine girip karar etti. O sesin etkisinden filozoflar ruha gıda, cana safa olması için çeşit çeşit sazlar yapmışlardır (s. 636-637).

Seyahatname eserinin İstanbul cildinde sona yaklaşırken esnaf geçidinde herkesin dönüp bakacağı, sayfaları tekrar tekrar çevirip okumak ve betimlemek isteyeceği nitelikte, Evliya Çelebi de anlatırken kendini kaybedecek derecede keyif aldığı bir geçit törenine şahit eder okuyucuyu.

Ruhun gıdasının müzik olması, Evliya gibi küçük yaşlardan itibaren musiki eğitimi almış ve nedimlik hizmetine de dâhil olduğu bilinen bin bir meziyetinden biri

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tunca Kortantamer, Temmuzda Kar Satmak- Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007(s. 158)

sayılan sâzendelik bu esnafı bu kadar keyifle anlatmasının, sözcükleri özellikle seçerek kullanmasının sebepleri arasında sayılabilir.

İlk yapılan daire (def) ve kamıştan kavaldır. Filozof Fisagores yapıp Belkıs'ın zifâfı gecesi çalındı. Sonra Musa mûsikârı miskali yaptı. Sonra rebâbı Abdullah Faryâbî yapıp Peygamberimiz zamanında def ve rebâb çalındı. Sonra eğlence ve içki âleti olduğundan Hicret'in 4. senesinde Medine-i Münevvere'de İmam Hasan doğduğu saat Cebrail Hz. Peygambere inip içki hakkında bu âyet-i şerifi Hak tarafından getirdi. Âyet (---) (---) (---) (---) (---). Sonra şarap haram olup eğlence âleti olan saz da yasaklandı. Hakkında (---) (---) (---), ama hükümdarlar için zurna, boru, davul, def, kudüm, ney ve rebap çalmaya azıcık izin vermişlerdir ki saz u söz sevdâyı mahv edip gamı def eder. Gezinti ve güzel yüz, hekimlerin görüşüne göre kalbin aynasıdır, gam pasından arıtıp adamı taze civan eder. Beyt:

*Gönül eğlencesi sâz u safâdır/ Safâ sür kim bu dünyâ bî-vefâdır
Kişi zevkiyle olısar ferahnâk/ Hemen zevk eyle canım olma gamnâk*

demişler. Gerçekten sevda-zede adam için iyi demişler ve şeker yemişler (s. 637).

Evliya Çelebi, sazın sözün ve o meclis ortamının gerekliliğini hekimlerin görüşü ile meşrulaştırarak beyit ile de desteklemeyi ihmal etmez.

“Eğlence”, diğer insanlarla birlikte toplu hâldeki durumunda, kutlama diyebileceğimiz gerçekte de çok yakından ilgilidir. Çünkü “eğlenmek” için bir vesile, bir olay, bir hareket kısacası sevinçli bir “sebeb” icap etmektedir (Baykara, 2000: 896).

Gülmenin, sazın, sözün ve sırayla tüm detaylarına varana dek anlatacağı saz ekibinin malzemesinin insan olması gerçeği, aslında eğlencenin tek sebebinin de insan olduğu gerçeği ile ortak noktada buluşmaktadır o dönemde Evliya gibi düşünenler için...

Daire sâzendeleri: Neferât 500 pirleri Ümeyye-i Damirî oğlu Baba Amr ve Peygamberimizin hoşhanı Yetim oğlu Hamza, Fâtıma tû'z-Zehrâ düğününde celâcilsiz (zilsiz) def çalıp pir oldu. Bütün sâzendeler bu dâirezenler olmasa rakkası bozulmuş saat gibi fasılları karıştır. Fasıllarına nizâm ve düzen veren usulcü def çalanlardır (s. 637).

(RESİM-2)

Dâirezenlerin sağladığı nizamı anlatmak isterken “rakkası bozulmuş saat” deyimini kullanması ve fasıllara hâkim grubun önemini böyle veciz bir söyleyiş ile dile getirmesi onun dil ve üslup yönünden ne denli sıra dışı bir yazar olduğunu okuyucunun gözleri önüne tekrar tekrar serer.

Dankoff “Evliya’nın pek sevdiği deyimlerin çoğunu kendisinin türetmiş olduğu anlaşılıyor. Bunları öylesine sık, öylesine yerine oturtarak, öylesine kendisinden emin biçimde kullanır ki, bu türetmelerde bir kelime oyunu bulunup bulunmadığını, bunların belli bir amaca yönelik olarak biçimlendirilip biçimlendirilmediğini söylemek zordur”⁷ diyerek Evliya Çelebi’nin türettiği deyim ve kelime harmanı zenginliği ve özgünlüğünü kavramanın da zorluğundan bahsederek nesir diline yapmış olduğu katkıya gıpta eder.

Kopuz sazendeleri: “...Anadolu’da asla görmedik, bir erkek levendâne sazdır. Hemen şeyhanenin yavrusudur, ama aygır gibi kişner bir sazdır ama üç tellidir.” (s.639)

Karadüzen sazendeleri: Neferât 50, icat edeni Şehzâde Bayezid’in Kuduz Ferhadı. Süleyman Han korkusundan Şehzâde Bayezid ile Acem’e kaçıp gurbet diyarıdır diye tanbura şekilli karadüzeni İsfahan’da Ferhad icat etti. Üç kirişli, sürâhi gövdeli ve perdeli garip sazdır. Çoğunlukla pabuççu bekârlarına mahsustur. (s. 640)

Beşinci bölümde nefir ve sûrcu sazendelerinden:

“Bu yukarıda yazılan on adet sâzendeler, nefir ve sûrcular hepsi bir perde olup, boruda peyrev olmaz ama her bir fırkası birbirlerine peşrev olup rehavî ve sûznâk makamı faslı ile geçtiklerinde insana dehşet hâsıl olup insan vücuduna bir titreme gelip susar ve hayran olur, sanki İsrâfil

⁶ Bu minyatür Surname-i Hümayun, Topkapı Sarayı Müzesi H.1344’ dan alınmıştır.

⁷ Dankoff, R. (Katkılarla Çev. Tezcan, S.) 2008, Evliya Çelebi Okuma Sözlüğü. (Dankoff, R., An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name. Harvard 1991

suru işitmişlerdir, ama bütün borulardan turompete, erganon, luturyan ve İngiliz borularının seher vaktinde hazin sesleri adamı mest ü medhûş, bî-hoş eder." Diye bahseder (s. 644).

Uzun soluklu tasvir ve teşbihlerin yer aldığı cümlelerde Evliya Çelebi anlatmak ve okuyucuya aktarmak istediği çalgı aleti ya da herhangi bir unsur uğruna dili yer yer adeta feda etmiş ve söz olanaklarının, kalıplarının dışına çıkarak klişe tamlamalardan sıyrılarak; benzetmeleri vasıtasıyla okuyucuyu her mekânı ve her koşulu kurgulayabileceği betimlemelere ulaştırmıştır.

Anadolu' da görülmeyen levendâne bir çalgı aleti hakkında fikrini belirtirken sesinin aygır gibi kişnediğini söylemesi, Karadüzen Sazendeleri isimlendirmesi; çoğunun sesi hakkında yorumunun "bî-hoş" olması aynı zamanda muhteva yönünden hicvetmek istediği zaman estetik kaygılardan uzak kelimeler seçerek fiziki özellikleri, sesleri, mizaçları, kusur veya eksikleri mutayebe ve mülatafa şeklinde aktarması yine Evliya' nın nüktedan söyleyişinin bir sonucu sayılabilir niteliktedir.

Evliya, Sazendeler Esnafı geçidi törenini bir beyit ve sazende esnafı hakkında ulaştığı bilgilerin kaynaklığını vurgulayarak noktalar:

Eğer bu hakîr Evliya'dan sorulursa bu kadar sazları ve icat edenlerini neden bilirsiniz denirse Arap ve Acem'de, İsveç, Nemse, Leh, Çeh, Donkarkız, Danimarka ve Daniska krallıklarını gezip dolaştığımızda anılan bütün (---) adet sazların nice bin o kadar da fazlası çeşit çeşit sazlar görmüşüzdür ki inşaallahü Taalâ seyahat ettiğimiz köy, kasaba ve büyük şehirlerin özelliklerinin yazımına başladığımızda bütün sazlarıyla ve sazlarının biçimleriyle yazılır, ama bu yukarıda yazdığımız sazların yapıcı ustaları, çalıcıları ve sazları İstanbul'a ve başka diyara mahsus olan sazlardır ki onlar da şekilleriyle ve tellerinin boylarıyla şekilleri tasvirleriyle yeri geldiğinde yazılır, zira bir zaman aşk denizine dalgıç olduğumuz yerde alüfte ve şakraklığımızdan hânende, sâzende, çalgıcı, oyuncu ve güldürücülerle görüştüğümüz cihet ile bütün sazları biliriz, zira bu Evliya Çelebi bir zaman hasırcı olup tel ehli geçinip diğer maarif erbabından geri kalmamış idik.

Beyt:

*Kendüyi görmeğe yokdur hâcet /Bilmeğe ârif ile nâdâm
Cöngünü görmeğe zâhir olur/Herkesin mertebe-i irfâm*

mazmununca bu hakîrin de hayli yâddaşı var idi (s. 645) .

Saraya bağlı müzisyenler, çalgıcılar, soytarılar ve hokkabazlar ile özel yeteneklerini sergileyerek halkı, padişahı ve şehzadeleri eğlendirmek için davet edilmiş için oyuncular haricinde şenliklere katılan göstericilerin çoğu İmparatorluğun son dönemlerine kadar türlü kutlamalarda sahne almış esnaf loncaları tarafından düzenlenmiştir. Şenliklerde "esnaf alayı" olarak geçen gösterilerde; berberlerden ipe pamuk dizenlere, giysi yıkayıcılardan badanacılara kadar çok sayıda esnaf bir tiyatro sahnesine benzettikleri arabalarda hem kendi mesleklerini anlatan mizansenler oluşturmuş hem de başka seyirlik oyunlar sergilemişlerdir. Özellikle güneş battıktan sonra hem etrafı aydınlatmaya yarayan hem de çağın son tasarım ve tekniklerinin kullanılarak dekorların, kandillerin, fişeklerin yakıldığı donanmalar ile yalancı savaşların yapıldığı dramatik gösteriler gibi esnaf alayı da şenliklerin yapıldığı

dönemlerdeki tiyatro, dans, sahne, dekor ve kostüm anlayışı hakkında önemli detaylar verirler. Meslekleri, müzik, dans, taklit veya el becerileri ile sözlü ya da sözsüz dramatik gösteriler yapmak olan; bir esnaf loncası gibi belirli bir gelenek doğrultusunda usta-çırak ilişkisine dayalı çalışan ve 'oyuncu kolları' yani oyuncu grupları da bu geçişlere katılırdı (And 1959: 169).

Osmanlı toplum yapısının renkli kültürü içerisinde yanan bir kandil olan Evliya her tablonun içerisinde olduğunu ve kendini yıllar boyu hazırladığı sanata, edebiyata, tarihe nefes getirecek eseri için yaptığı hazırlığı sazandeler esnafı sonunda özetler. Yetiştirdiği kültür, İstanbul şehrinin girdabı onun gezi merakını besleyerek onu bu yolculuğa hazırlar. Aşk denizinde dalgıç olduğunu belirtmesinin ardından bu denizin keşfi için yine kimleri muhataba aldığını nüktedan sözlerle açık ederek tamamlar.

On birinci, Haşota Kolu: Nefer 105 bunlar da tamamen Yahudilerdir ama bu kolda seçkin rakkaslarından Samurkaş, Deşeniko, Sinor Yako, İsrail nice canı esir etmiş bir Yahudi yavru idi. Bir hicivci aşığı küstahane böyle demiştir. Müfred:

*Bir Yahudi-piçeye dîn aşkına zerk eyledim
Âferinler eyleyip şeytân tahsîn eyledi*

nemiş ama nehnü (bok) yemiş (s. 648).

Sözün kısası yukarıda anılan on iki çengi kolları, var kuvveti pazuya getirip birbirlerinin kollarına zorla çeşit çeşit hüner göstererek bütün dilberleri ibrişimlere gark olup çeşitli rakslar ve şakalar ile her bir kol birer sanat icra ederek Hüseyin Baykara fasılları edip Alayköşkü dibinden geçerler. Osmanlı devletinde değil Âdem'in yeryüzüne inişinden beri bu yukarıda yazılan hânendelere, sâzendelere ve bu çengilere bir padişah malik olmamıştır, ancak IV. Murad Han zamanında olmuştur ki her bir esnafı birer ülkenin en seçkinleridir (s. 649).

Erkek güzeller ve gayrimüslim halktan bahsederken " Oyuncular, çalıcılar ve güldürücüler" esnafı içerisindeki gayrimüslim sınıfı böyle bir estetizm ile anlatması, yaptıkları işler sebebiyle dışlanmaya müsait olmaları Evliya Çelebi'nin özellikle dikkatini çekmiş olmalı ki onları Seyahatname çatısı altında toplarken eleştirmez. Eleştiren, hicveden zihniyetin bu tuhaf algısını da hemen bir beyit ekleyerek tavrını ortaya koyar. Evliya, yabancı ve ötekini anlatırken yarattığı imaja özellikle dikkat eder. Samurkaş, Deşeniko, Sinor Yako, İsrail (Yahudu yavruları diye de ekler) gibi kişilerin bedenleri, raksları Evliya için estetizmin her zaman ihtiyaç duyduğu taze bir soluktur.

Sanat ve kültürün serencamına atılan taş karşısındaki tutumunun serbestliğini yine kullandığı argo kelimeler ile okuyucuya aktarır.

Helvacıbaşı ile bütün helvacılar, balık eminiyle bütün balık pişiriciler bir yere toplanıp, "Siz önce gidersiz, biz önce gideriz" diye büyük tartışma oldu."Benim helvacılarım önce gitsinler, büyük şenlikler etsinler" diye ferman olununca helvacı ve balıkçılar arasında çok dedikodu oldu. Balıkçılar "Biz dahi aşçılarız kim rahmet yemeği pişiririz. Bizim işimiz fukara lokmasıdır, balık yiyen kötülük ve kinden uzak olur. Pirimiz Hz. Yunus'tur, biz önce gideriz. Sizin tatlı helvanızı çok yiyen helva delisi

olup sevdâ-zede olur, salyalan daima ağzından akıp çok yiyenin evlatları peltek pepeği olur" dediklerinde hemen helvacılar tatlı, ballı, şeker gibi söz ederler: "Baka ey akılsız ve idraksiz ihtiyaçlarından gayrı can ürkütücü balık avcıları Alan âhı onmadık güruhu taifeleri. Nice diyebilirsiniz ki balık yiyenler zeki olup kötülükten uzak olur dersiniz." (s. 535).

Mizah bazen görsel, müzik ve edebiyatın içinde var olan müstakil bir meseleyken kimi zaman bir kaosun beklenmedik bir sonucu da olabilmektedir. Tıpkı örnekleri aktarılan bir atışma gibi. Karşı karşıya gelmiş gündelik bir mesele için tartışan iki esnafın konuşmalarına şahit eder okuyucusunu Evliya. Samimi, gündelik kelimelerle birbirlerine sarf ettikleri sözler karşısında okuyucu gözlerini bir helvacılara bir balıkçılara çevirerek tanıklık eder. Mizahın karşıladığı anlam katmanının bulanık olduğu yüzyıllarda gülmece her türün içerisine ve her masaya kolaylıkla konukluk etmiştir.

Balıkçıların susturulması üzerine helvacıların hikâyesi:

Fatih devrinde 847 [1443-44] tarihinde Muhammediyye kitabı yazarı Yazıcızade Mehmed Efendi kitabını tamamlayıp nüshasını Belh ve Buhara erenlerine gönderip okuduklarında takdir edip, "Bu kitabın müellifi deniz kıyısında olmamak var, çünkü deniz kıyısı hevâ ve heves yeridir. Böyle telif müşküldür" dediklerinde [173b] Yazıcızade müritleri, "Sultanım, deniz kıyısında bir mağarada kapanıp bu kitabı yazıp daima rahmet suyu olan denizden abdest alırdı. Deniz coştukça onlar da deniz gibi coşup kitabında nice bin tahrirâtlar ederdi" dediklerinde Horasan erenleri,

"Ey imdi deniz kıyısında olursa ömrü içinde balık yememiştir ki böyle kitap telif etmiştir, zira çok balık yiyen adamın akli hafif olur. Kırk gün bir adam balık beyni yese elbette akılsız olur, zira balıkta akıl ve idrak yaratılmamış ve akli gözündedir. Yılan gibi daima gözü açıktır, kirpikleri ve gözlerinin kapağı yoktur" deyince Buhara erenlerinden bu balık özelliklerini Yazıcızâde halifeleri duyunca, "Gerçekten bizim Yazıcıoğlu efendimiz deniz kıyısında olur ama babası, kendisi, ataları ömürleri boyunca balık yemeyip bu *Muhammediyye* kitabını yazmıştır" dediler.

"Ey imdi öyle olunca sizin işiniz olan balık, akılsız olunca siz de yediğinizden hayvan gibi bir heyûlâsız ve avladığınız balıklar çoğunlukla Bekrî canlara yemektir. İşiniz ve kazancınız daima fasıklar ve kefereler iledir, bizim helvamız dersin tatlı ballı şekerlerden ve Allah'ın buyurduğu üzümünden "*Süzme baldan ırmaklar*" [Muhammed, 15] diye övdüğü saf baldan hâsıl edip mümin ve muvahhidler nimeti olur. Bizim helvamız hakkında Hz. Muhammed Mustafa buyururlar ki "*Tatlı sevmek imandandır.*" bir de "*Müminin tatlıcıdır.*" demişlerdir. "Öyle olsa padişahım hangimizin alayı önce gitmek makuldür?" deyince hazır olanların görüşüyle helvacıbaşıya ferman verildi (s. 536).

Hayatın hengâmesi ve savurgan karmaşası içerisinde bile Evliya Çelebi başkişi olarak yeri geldiğinde aradan çekilerek yer yer konuşturur oyuncularını ve kaosu telmih, darb-ı mesel gibi sanatlarla besleyerek komedyaya dönüştürmeyi başarır.

Kendisi, olayı tüm detaylarıyla not eden bir gazeteci, tarihi olayların takdim ettiği değerli bir oyuncudur. Esnaf geçidindeki sazandelerin yakın bir arkadaşı, Gayrimüslim halkın oyunlarını en ön sırada izleyip isimlerine kadar kaydettiği ve oyuncuların üzerindeki gömlekten belinin raksına dek yorumlar türeten dikkatli bir seyircidir. Aynı zamanda mutfağın tam ortasında aşçının yemeğine katacağı çeşnileri kokladıktan, şerbetinden bir yudum tattıktan sonra sokağa tarif dağıtmaya çıkan bir aşçı gözcüsü ve daha nice ip gibi dizilmiş İstanbul sokaklarında karış karış oyununu kurgulayan ve oynayan bir cambaz gibi dolaşan bir seyyahdır.

Seyahatname, ne gözle incelenmek istenirse o isteğe hitap edecek bir söylemin ortaya çıkacağı kurmaca ve otobiyografinin birbirine girift gibi sarmalanmış kelimelerle örülü olduğu bir bütündür.

SONUÇ

Dünyanın pek çok yerini gezmiş olan Evliya Çelebi'nin bu türdeki ilk durağı olan İstanbul bölümünde onun mizah, eğlence, gülünçlükler ve anlatısında buluşturmuş olduğu şehir monografisi, şehrin sesi soluğu olan her kişiyi oturttuğu hiyerarşik basamaklardaki insan manzaraları incelenmiştir. Mizahın karşısına çıkacak herhangi bir tür ve olguya karşılık her zaman için daha serbest ve daha geniş kapsamlı yorumlanacak kadar rahat bir zemin olması Seyahatnamenin İstanbul cildini bu açıdan yorumlamayı mümkün kılmıştır. Osmanlı Devletinin çok geniş topraklara yayılmış olduğu yüzyıllarda bünyesinde barındırdığı insan topluluklarının çeşitliliği bugün Seyahatnamenin konu aldığı meseleleri gülmece güldürmece yönünden değerlendirme olanağını sunmuştur. Seyahatname metninin ilk durağı olan İstanbul incelenmiş ve bu bağlamda yorumlar geliştirilmiştir.

KAYNAKÇA

And, Metin (1959) *Kırk Gün Kırk Gece: Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunlar*, İstanbul: Taç Yayınları.

Baykara, T. (2000) *Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler*. Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, C. 12, S. 36, s. 867-880

Dankoff, R. (Katkılarla Çev. Tezcan, S.) 2008, *Evliya Çelebi Okuma Sözlüğü*. (Dankoff, R., An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat name. Harvard 1991) Yerasimos, Marianna (2019) *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü - Yorumlar ve Sistematik Dizin*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Dağlı, Yücel; Kahraman, S. Ali (2003) *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Cilt 1. Kitap)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Dağlı, Yücel; Kahraman, S. Ali (2003) *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Cilt 2. Kitap)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Kortantamer, Tunca (2007) *Temmuzda Kar Satmak- Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı*, Ankara: Phoenix Yayınları

Tezcan, Nuran (2009) *Çağının Sıradışı Yazarı: Evliyâ Çelebi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Kullanılan Resim-2 elektronik kaynağı:

https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;isl;tr;mus01_a;49;tr

Evliya Çelebi otobiyografik bilgisi için erişilen kaynak:

<https://islamansiklopedisi.org.tr/evliya-celebi>